

Kiss Réka: Egyház és közösség a kora újkorban. A Küküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében.

(Néprajzi tanulmányok.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 297 oldal.

A mentalitástörténet, a népi kultúra és vallásosság iránt érdeklődő magyarországi olvasó sokáig csak irigykedéssel szemlélhette az utóbbi évtizedekben a nyugat-európai tudományosság fórumain egymás után feltűnő monográfiákat, amelyek a rendelkezésre álló forrásanyag rendszeres vizsgálatával izgalmas új eredmények tömegét produkáltak a reformáció utáni évszázadokban bekövetkező változásokkal kapcsolatban. A történeti Magyarország a nyugat-európainál sokkal szegényesebb (és még annál is szegényesebben fennmaradt) forrásadottságai, úgy tűnhetett, csak az anekdotikus jellegű feldolgozást teszik lehetővé – és még ennek alkalmazására sem találhattunk különösebben sok példát. A Kiss Réka 2009-ben megvédett doktori értekezéséből készült monográfia azt bizonyítja, hogy e benyomás téves volt: egy felkészült és alapos, rendszerben gondolkodó kutatót még forrásainak helyenkénti töredékessége sem akadályozza meg abban, hogy számos releváns és megalapozott következtetést vonhasson le a népi vallásosság-nak a régióban lezajlott kora újkori átalakulásáról.

Hozzá kell tenni azonban, hogy a Küküllői Református Egyházmegye számos különböző, az egyházigazgatással és -fegyelmével kapcsolatos iratot tartalmazó protocollumai, amelyek Kiss Réka vizsgálatának alapjául szolgáltak, a kora újkorból fennma-

radt szeriális forrásanyag terén általában uralkodó állapotokhoz képest szokatlanul folyamatos sorozatot képeznek. A monográfia fókuszában álló, 1638/43–1761 közötti időszakból mindössze tizenkét évnyi adatsor hiányzik és a hiátusok mindegyike háborús állapotokhoz kötődik, így az akkor felvett jegyzőkönyvek a kiadvány egyik fő témájául szolgáló egyházfegyelmelés „normális” működését amúgy sem lettek volna képesek tükrözni. A különböző protocollumkötetek tartalma sem egységes, ez azonban inkább segíti, mint hátráltatja az elemzést: az a tény, hogy a 17. századi jegyzőkönyvekből csaknem teljesen hiányoznak az egyéni és közösségi viselkedés ellenőrzését, az egyház által megkövetelt normák betartását célzó döntések, már önmagában sokat elárul az erdélyi református egyház céljairól és lehetőségeiről. Különösen releváns ez az információ nemzetközi összehasonlításban, amely szempontot a szerző a monográfia során mindvégig szem előtt tart és példamutatónan érvényesít.

A bevezető fejezet után, amely tömör, de sokrétű és alapos tájékoztatást nyújt a reformáció társadalom- és mentalitástörténetében, illetve a kora újkori református egyházfegyelmelés vizsgálatában a német és angolszász tudományosságban megfigyelhető trendekről, Kiss Réka két szakaszban vázolja fel elemzéseinek hátterét. Az első a vizsgált régiót, a Kis-Küküllő

vidékét mutatja be: a protocollumok, összeírások és más demográfiai források adataiból kirajzolódó kép egy etnikailag és felekezetiileg sokszínű, a számottevő nemesi lakosság mellett alapvetően rendi alávetettségben élő társadalmat mutat, amelyben azonban a paraszti társadalom keretein belüli vagyoni differenciálódás is jól kitapintható. Az elemzés keretét adó másik szempont a református egyház-kormányzaté, amelyet Kiss Réka szintén igen körültekintően, a szabályozást a protocollumokból kirajzolódó gyakorlattal összevetve ábrázol, a presbitérium nemzetközi összehasonlításban kuriózumnak számító gyengeségének (jóformán hiányának) bemutatásától kezdve az egyház fegyelmezési funkcióját ténylegesen ellátó éves vizitációk jogkörének vizsgálatáig.

A protocollumok elemzésére koncentráló fejezetek öt nagy témakört ölelnek fel: az egyházfegyelmi ügyek statisztikai vizsgálata után Kiss Réka a házasság megkötésével és felbontásával kapcsolatos tényezőknek, a lelkészek és tanítók társadalomban játszott szerepének, az egyéni és közösségi viselkedés egyházi kontrollálására tett kísérletek esélyeinek, illetve az exkommunikáció gyakorlatának is szentelt egy-egy szakaszt. A küllői adatokat nemzetközi összehasonlításban vizsgáló statisztikai elemzésben találkozhatunk először a már fentebb említett jellegzetességekkel: az egyházfegyelmezésre egyrészt erdélyi kontextusban sokkal ritkábban került sor, mint Európa más, hasonló kutatás által dokumentált területein; másrészt a tárgyalt ügyek tipológiája is jelentős eltérést mutat a századforduló előtti, illetve utáni időszakban. Ez ter-

mészetesen a későbbi fejezetekkel kapcsolatos kutatói döntéseket is érdemben befolyásolja: az egyházi *Sozialdisziplinierung* lehetőségeinek vizsgálata a 18. századra koncentrál, cserében a házasságkötéssel és válással kapcsolatos jelenségekről Kiss Réka a 17. századi forrásanyagból gyűjti adatait. Utóbbi talán kevésbé indokolt, különösen azért, mert a szerző maga is regisztrálja, hogy a világi menyegzőt és lakodalmat előnyben részesítő régi szertartásrend mellett már a 17. században is „tetten érhető” az újabb, a hangsúlyt az egyházi esketésre helyező rítus (122). A változás tényét alátámasztják a közelmúltban megjelent, más régiókat elemző írások analógiái is.¹ A telhetetlen olvasóban felmerül a kérdés, nem lett volna-e lehetőség a változás közvetlenebb megragadására a küllői közegben is, ha a 18. századi *matrimonialis causák* is bevonódnak a vizsgálat körébe – már csak az egyházi kontroll társadalomfegyelmezést célzó kiterjesztésének dokumentált folyamata miatt is. A fejezet azonban így is számos hasznos adatot szolgáltat az eljegyzéssel és házassággal kapcsolatos kora újkori attitűd megértéséhez, illetve a házasság felbontásakor alkalmazott szigorú szabályokhoz, amelyek a legritkábban tették lehetővé mindkét fél szabad újraházasodását, leggyakrabban „ligában tartva” azt a felet, akinek hibájából a válást kimondták.

¹ Báth Dániel 2005: *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*. Budapest; Szabó András Péter 2010: Menyegzőtől menyegzőig: Gondolatok a házasságkötési szokásrend magyarországi fejlődéséről. *Századok* (144.) 5. 1027–1083.

A lelkészekről és tanítókról szóló fejezet – amely az általános trendek bemutatása mellett egy, a vizsgált kérdések szempontjából különösen jellemző személy, Kendi Mihály életútját is részletesen végigköveti – szintén fontos társadalomtörténeti következtetéseket kínál. Míg a nemzetközi szakirodalomból az a kép rajzolódik ki, hogy a 17. század során ez a csoport az egyházak által is szorgalmazott „fegyelmezési forradalom” afféle helyi szócsöveként és végrehajtójaként tevékenykedett, Kiss Réka elemzésének eredménye az, hogy a küüllői egyházmegyében a vizitációk fő célja még mindig a „papság reformációjának” elérése volt, ami Európa nyugatabbra fekvő területein a 16. század végére nagyjából lezajlott. Noha a reformátusok a többi felekezethez képest kiemelt támogatást élveztek a fejedelem részéről, úgy tűnik, a 17. században még ez sem volt elegendő ahhoz, hogy kulturális szakadék alakuljon ki a lelkész és a község között és hogy – Peter Burke terminológiáját követve – előbbi visszahúzódjon a köznép kishagyományából a tételes tudásanyagból származtatható, más etikai rendet képviselő nagyhagyományba.

Az egyéni és közösségi viselkedés 18. századi kontrollját vizsgáló fejezet megerősíti ezeket a konklúziókat. Az exkommunikáció büntetését a válásos viselkedés vagy a nem szakrális térben elvárt magatartás anomáliáival kapcsolatos szankciók esetében nem, csak a szexuális normaszegésekkel szembeni eljárások esetében alkalmazták, ami azt mutatja, hogy az egyház nem rendelkezett elegendő eszközzel a közösségben való rendszeres, minden-

kit ellenőrző jelenlét megvalósítására. A szakrális – de a templomnak a helyi társadalomban betöltött szerepe révén szekuláris jelentőséggel is bíró – kiközösítés az ezzel foglalkozó alfejezet szerint amúgy is meglehetősen szórt képet mutat, amelyben különböző gyakorlatok élnek egymás mellett. Ez, akárcsak a mindennapi viselkedéssel foglalkozó szakasz, számos színes részlettel szolgál a történeti leíró néprajz számára is, de a szerző dicséretére válik, hogy az adatközlés eleme – ami nem tartozik elsődleges ambíciói közé – nem szorítja háttérbe az elemzést.

Talán a viselkedés kontrollálásáról szóló fejezet mutatja meg legjobban Kiss Réka történetírói módszerének kimerültségét. A templomba járás és az úrvacsoravétel körüli anomáliák kezelésével kapcsolatban érzékelhető leginkább, hogyan kovácsol erényt a szerző a magyar historiográfia fáziskéséséből. A megelőző negyven-ötven év különböző történetírói tradícióinak ismeretében már pontosan tudja, hogy a következtetések, amelyeket a vizitációk rendszeres elemzésének első generációja a forrásokban megfigyelt trendekből levont, nem feltétlenül állják meg a helyüket. Az anglikán közegről beszámoló történetírói vita ismeretében teheti fel a kérdést, vajon a közösségi vallásgyakorlás intenzitásával kapcsolatos bejegyzések megsokasodása a 18. század elején a küüllői protocolumokban valós tendenciát tükröz vagy inkább az egyházi attitűd változását szemlélteti. Sőt, a két lehetőség nem zárja ki egymást, hiszen a vizitációt végző lelkészek figyelmét nemcsak központi utasítás terelhetette a község vallási viselkedésének ellenőrzése felé,

hanem az is, ha saját maguk a korábban működő normák betartásának lanyhulását vették észre (229). A végeredményben levont következtetés így persze kevésbé lesz bombasztikus, mint ha Kiss Réka egyértelműen letenné a voksát valamelyik verzió mellett – a lehetőségek felvetésével azonban gondolkodásra készteti olvasóját és remélhetőleg további hasonló kutatásokat ösztönöz majd. Ez már csak azért is üdvös lenne, mert a szerző több helyen kénytelen regisztrálni, hogy a küllői forrásokból nyert adatok alaposabb értelmezéséhez szükség lenne az összehasonlításra, amit más magyarországi és erdélyi forráscsoportok hasonló szempontú feldolgozása tenne lehetővé. Kiss Réka mindenesetre végső következtetésének levonásában is dicséretes óvatossággal jár el. Noha eredményei szerint a küllői egyházfegyelmzés távol esik a svájci, a francia, a holland, illetve a német kálvinista modellektől és a skóttal mutat némi rokonságot, nem vonja le az önkéntelenül is

felmerülő értelmezést Európa centrumának és perifériájának eltérő viszonyairól, hanem figyelmeztet arra: egy régió belül is létezhetnek egymás mellett eltérő modellek, amire éppenséggel a brit közeget vizsgáló kutatások mutattak rá (277).

Sajnos nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a kiváló monográfia formai jellemzői hagynak kívánnivalót maguk után. A nagy hagyományokkal rendelkező kiadó kiemelt presztízszt élvező sorozata csalódást okoz: az elegáns borítón belül a szöveg formai jegyei – a betűtípus vagy a fejezeteken átívelő jegyzetszámozás – a professzionális tördelő hiányát sejtetik, míg az olvasószerkesztő fájó hiánya miatt a szöveget számos gépelési hiba tarkítja. Csak remélni tudom, hogy ha Kiss Réka visszatér a kora újkori kutatás területére, következő, hasonlóan alapos és kiérlelt monográfiája ennél méltóbb keretben láthat napvilágot.

Kármán Gábor